

poznati dio podataka koji se odnosi na konformizam pojedinca. To zapravo znači da su u ovakvim istraživanjima oni odgovori koji su u suprotnosti sa dominantnim vrijednostima društva, svakako i pokazatelj stava, dok kod odgovora koji su sukladni društvenim opredjeljenjima uvijek postoji i potencijalna mogućnost da su na njih djelovale varijable izvan samog predmeta istraživanja. Imajući u vidu ovo kratko metodološko razmatranje, zaključak bi bio da su rezultati niza istraživanja pokazali da u našem društvu ima najmanje 10 do 15% pojedinaca koji međunacionalnim odnosima pristupaju s latentno nacionalističkih pozicija.

Da li su to podaci koji u većoj mjeri trebaju zabrinuti koji su realna opasnost za naše društvo, ili ne, teško je reći. Na pukom nivou statističkog promatranja to je svaki sedmi do deseti stanovnik koji je začahuren u svoju užu nacionalnu sredinu u negativnim vrednovanjima pripadnika drugih grupa. Ipak, ako uzmemo u obzir osjetljivost međunacionalnih odnosa na našem prostoru, latentnu, a kroz povijest i suviše često manifestno iskazanu tendenciju da se manipulacijom međunacionalnim odnosima usmjerava uža i šira društvena nezadovoljstva, pretežno autoritarnu i konformističku strukturu ličnosti prosječnog čovjeka, tada ovi podaci i nisu tako marginalni, i ukazuju da bi u drugačijim društvenim odnosima postojao dio populacije koji bi bio i manifestni nosilac međunacionalnih konfrontacija.

PRAVO IZMEĐU POLITIKE I FILOZOFIJE

Dok su se djela iz područja filozofije politike izdavala podjednako pod pokroviteljstvom politoloških kao i filozofskih ustanova, naše tržište knjiga nikad nije obilovalo djelima s područja filozofije prava.* Filozofija prava kao da se smatrala disciplinom kojom se treba baviti uvijek ona druga strana: filozofi su njenu materiju prepuštali pravnicima ili je tek u tragovima obrađivali u okviru filozofsko-političkih djela, dok su pravnici prema njoj ispoljavali poslovičnu nezainteresiranost smatrajući je nečim što, ako uopće i ima smisla, leži daleko izvan njihove (uglavnom pravno-tehničke) jurisdikcije. U zadnjih nekoliko godina jedna od rijetkih edicija koja se — barem u intenciji — specijalizirala za pravo i filozofiju prava jest biblioteka »Nomos« beogradskog »Nolita«. Međutim, iz strukture knjiga koje su u njoj izišle (do sada osam, deveta je u pripremi), a koje su vrlo raznorodne, moglo bi se zaključiti da je njena izdavačka koncepcija još u fazi nastajanja. I ovdje ima knjiga više filozofsko-političke no filozofsko-pravne naravi (Weil, Hennis), knjiga isključivo pravno-povijesne vrijednosti (Gaj), kao i fragmenata iz djela filozofskih klasika (Hegel, Fichte). Ipak, posljednja do sada objavljena knjiga (redni broj osam) ove edicije kao da dijelom nadoknađuje nedostatak sustavnih, metodičkih i strogo specijaliziranih

* Aleksandar Kočev, *Fenomenologija prava*, Nolit, Beograd 1984.

filozofsko-pravnih izdanja. Knjiga *Fenomenologija prava* Alexandra Kojèvea uistinu je postavila sebi zadatak da fenomen prava zahvati sistematski i od početka.

Kojèveova *Fenomenologija prava* pisana je 1943. godine, međutim, kao i većina Kojèveovih djela objavljena je tek posthumno, skoro četrdeset godina od vremena sastavljanja. Budući da je — pod naslovom *Esquisse d'une phenomenologie du droit* — kod pariškog izdavača objavljena 1981. godine, naš je izdavač pokazao izuzetnu i zaista pohvalnu ažurnost. No, pretpostaviti je da je ova brzina također utjecala na to da se Kojèveovo opsežno djelo pojavilo u našem prijevodu nepotpuno. *Fenomenologija prava* je, naime, sastavljena od tri dijela — *Pravo kao takvo*, *Nastanak i razvoj prava* i *Sistem prava*, od kojih je ovaj posljednji, ujedno i najopsežniji dio knjige, u našem prijevodu izostavljen. Premda je — što se tiče cjelovitosti uvida — naše izdanje time zacijelo ozbiljno hendikepirano, dva preostala dijela ipak čine cjeline za sebe te se daju i zasebno čitati i razmatrati.

Kao zadatak prvog dijela (*Pravo kao takvo*) Kojève postavlja pronalaženje adekvatne definicije prava putem metodičke analize »posebno jasnog, specifičnog i čistog slučaja«, da bi se pronašla »ideja« ili »bit« fenomena prava, tj. specifičan sadržaj koji neki slučaj čini pravnim slučajem. Nakon toga slijedi testiranje definicije putem primjene na slučajeve koji se obično nazivaju »pravnim«. Utoliko je čitav početni dio knjige posvećen postavljanju i deskripciji »fenomenološke« definicije prava, tj. prava kako se ono »otkriva« ili »pokazuje« čovjeku. Ova analiza oblika (forme) prava kreće od razmatranja ljudskog ponašanja u tipično pravnom odnosu (Kojève to još naziva »biheviorističkom« metodom). Tražeći pretpostavke pravne situacije ili pravnog odnosa — fenomena »imati pravo« — Kojève definira pravo kao »intervenciju trećeg, nepriistrasnog i nezainteresiranog ljudskog bića koja se nužno odvija u toku interakcije dva ljudska bića — A i B — i koja ništi otpor B na radnju A.« Nakon duže pedantne analize ove definicije razložene po svojim elementima (spor — dva — ljudska bića — nužna — intervencija — trećeg — nezainteresiranog — ponište-

nje — otpora) Kojève prelazi na pitanja uslova ozbiljenja prava i njegove autonomije, analizirajući odnos pravo-društvo-država. Kojèveova nastojanja usmjerena su na to da se — nasuprot pravnom pozitivizmu — istakne relativna samostalnost i samosvojnost prava u odnosu prema državi. U tu svrhu on nastoji pokazati razliku između prava i države, odnosno državnog prava (zakona), koristeći dihotomiju na virtualno i zbiljsko pravo (u smislu Aristotelove dihotomije *dynameton* — *energeia on*). Naime, premda pravo može biti ozbiljeno samo u okviru autonomnog društva organiziranog u državu, specifična ideja na kojoj je pravo utemeljeno — pravednost — a koja se pokazuje u obliku imanentno pravnog autoriteta, omogućuje da se reafirmiraju prirodnopravne kategorije »pravednog« i »nepravednog« prava. Utoliko je moguć i sukob između virtualnog prava — običaja — koje iza sebe ima autoritet, i zbiljskog prava — zakona — koje je u posjedu aparata sile. Taj sukob se pokazuje kao raskorak dvije obično usaglašene grupe — isključive pravne grupe, koja je u mogućnosti da univerzalizira svoj ideal pravde i tako stvara pravo, i isključive političke grupe — »vlade«. Kakav god bio konkretan ishod sukoba, interakcija će prije ili poslije dovesti do prevladavanja »pravednog« tj. autoritetom legitimiranog prava; za Kojèvea, kao dosljednog hegelijanca, napredak je nužnost povijesnih fenomena.

Nakon što je na ovaj način konstruirao autonomiju prava u odnosu spram države, Kojève nastoji pokazati i nesvodivost prava na neke druge fenomene, preuzimajući uglavnom tradicionalne teme rasprava o autonomiji prava: pitanje odnosa prava i morala, prava i religije, prava i »državnog razloga« odnosno »društvene utilitarnosti«, prava i ekonomije, kao i prava i interesa. Rješenja ovih pitanja također su uglavnom tradicionalna, a mjestimična ulaženja u polemiku s nekim teorijama i njihovim autorima, često neimenovanim i tek iz konteksta prepoznatljivim (npr. s Benthamom i utilitarizmom, s C. Schmittom, čiju dihotomiju politički prijatelj/politički neprijatelj inače obilno koristi, ili s Marxom kojega bezrezervno svodi na ekonomizam) — dosta su površna i stereotipna. Čini se

da je ovaj dio knjige pisan tek pod imperativom sistematičnosti, kao prelazna karika prema slijedećem dijelu knjige.

Mnogo je bolji drugi dio — *Nastanak i razvoj prava* koji se bavi genezom i evolucijom ideje pravde. Kojève se tu vraća svojoj omiljenoj temi — interpretaciji i re-interpretaciji *Fenomenologije duha*, opisujući i sam ovaj dio knjige kao »primenu temeljnih načela Hegelove fenomenološke antropologije na fenomen prava, tačnije na ideju Pravde koja čini njegovu osnovu.« Izvor ideje pravde Kojève nalazi u antropogenoj želji za priznanjem (Anerkennen). Ova želja za priznanjem ostvaruje se kroz borbu na život i smrt koja dovodi do toga da jedan od boraca odstupi i, preferirajući život, prizna drugoga ostajući sam nepriznat. Čovjek se na taj način stvara putem antiteze pobjednika i pobijedenog, Gospodara (Herr) i Sluge (Knecht: u našem prevodu — Rob); Ratnika i Radnika. I sama ideja pravde nastaje kroz ovu podvojenost kao dvojaka: aristokratska pravda Gospodara i građanska pravda Sluge. Temelj aristokratske pravde jest *jednakost*, temelj građanske pravde jest *ekvivalentnost* — budući da Gospodar priznaje samo jednakost rizika i uzajamnost antropogene borbe, dok Sluga odstupajući priznaje ekvivalentnost koristi koja potječe od sigurnosti i sačuvanog života i štete koja potječe od služenja. No, ove dvije pravde (a njihova je koncepcija dosta nalik na aristotelovsku dihotomiju *iustitia commutativa/iustitia distributiva*), ne postoje nigdje u čistom vidu već tendencijski — kao što i dijalektika gospodarenja i služenja vodi postanku Građanina koji nije ni Gospodar ni Sluga — evoluiraju prema sintetičkoj pravdi *jednakopravnosti*.

Cijeli ovaj proces kao svoju pretpostavku ima političku unifikaciju na čijem je kraju »univerzalna i homogena Država« pod čijim je vidom ova konstrukcija i građena. Ona je metodička točka u kojoj se dokidaju sve suprotnosti; točka u kojoj će pozitivno pravo kao zbiljsko pravo biti ujedno i jedino i apsolutno pravo, čiji će ideal pravde (kao sintetička pravda jednakopravnosti) biti statuiran kao opće važeći i svevremenski ideal. Opće izmirenje s kraja povijesti tako bi trebalo obuhvatiti sve sfere, i prevladati kako

opće opreke, npr. prava i države, tako i partikularne opreke unutar samog prava — npr. opreke krivičnog i građanskog prava, stvarnog i obveznog prava, statuta i ugovora etc.

Kako je Kojève dalje razvijao svoje ideje, primjenjujući ih na pravne grane i discipline u trećem dijelu — *Sistemu prava* — čitaocima ovog izdanja ostaje nepoznato. Ovo je bez sumnje šteta, jer neke od najzanimljivijih analiza prva dva dijela pripadaju baš digresijama u kojima Kojève deduktivno izvodi pojedine pravne institute. Indikativni su, svakako, dijelovi u kojima Kojève razmatra slučajeve krivičnog i ustavnog prava, karakterizirajući npr. krivično pravo kao »hibridni entitet, gdje su autentično pravni elementi pomešani sa političkim elementima«, a sličnu polu-pravnu prirodu pripisuje i ustavu kao političkom aktu. Ovo bi moglo ukazati na to da Kojève svoj koncept prava gradi prema mjeri, prije svega, građanskog prava, što bi ga na još jednom mjestu približilo prirodopravnim teoretičarima, kojima je ionako blizak po pristupu, što temelj konstrukcije traži u subjektivnim pravima. Zaista, definicija prava koju Kojève daje ima u sebi kao pretpostavke ravnopravnost i dispozitivnost stranaka, glavne elemente građanskog prava, a budući da je u definiciji također postulirana »nepristranost i nezainteresiranost« trećega, Kojève ne može priznati pravnu prirodu slučajeva u kojima država intervenira u cilju zaštite svojih vrijednosti, a ne iz puke pravdoljubivosti kao takve. S druge strane, i sam Kojève ističe vremensku primarnost postanka krivičnog prava, i u svom ga spekulativnom konceptu veže uz aristokratski ideal pravde Gospodara — jednakost. Svjestan poteškoća, Kojève izlaze traži s jedne strane u demokratskim institucijama podjele vlasti (što mu omogućuje da barem donekle spasi pravnu prirodu, prije svega ustavnog i upravnog prava), a s druge strane uvijek mu je otvoren priziv na nesavršenost prava, koje se još nije stiglo ozbiljiti u svom apsolutnom obliku. Unatoč tome što pitanja ostaju otvorena, ovo su, čini se, najbolji dijelovi knjige, i ujedno su ono što ovu knjigu čini veoma preporučljivom za

pravnik, pa čak i pravnik-praktičara. Tim je više šteta što je dio koji je ovo trebao razraditi u procesu prevođenja i izdavanja otpao.

Što se tiče filozofskopravne relevantnosti ove knjige, unatoč tome što svakako treba pozdraviti njezino izdavanje, ipak se nameće dojam da je ona unutar aktualnih filozofskopravnih tokova svojevrsan anakronizam. Ratne godine u kojima je ovo djelo nastajalo, vrijeme je u kojem su neke danas aktualne teme tek dobivale na važnosti, i to bi ovu knjigu moglo donekle opravdati. Ipak, onkraj toga, nameću se druga pitanja metodološke naravi. Naime, dok je Kojèveova privrženost Hegelovoj filozofiji u njegovim predavanjima sakupljenim i izdanim pod naslovom *Kako čitati Hegela* imala još uvijek ponajprije interpretativni i edukativni značaj, Kojève ovdje ide dalje od interpretacije pokušavajući, na neki način, rekonstruirati nedorađene dijelove Hegelovog sistema. Ovakav pristup imao bi svoj smisao i funkciju tek pod jednom pretpostavkom — pod pretpostavkom epohalne neupitnosti Hegelove filozofije. Kojève, nažalost, nigdje ne polaže račune o svojim polazištima, čime je legitimitet njegove metode ozbiljno doveden u pitanje. Nastupajući iz samorazumljene Hegelove pozicije (u svjetlu svoje vlastite interpretacije), Kojèveov pristup je utoliko nalik na srednjovjekovni pristup djelima Učitelja. Ipak, premda bi se po upotrebljenom metodološkom obrascu ova knjiga prije dala smjestiti u neko od prošlih, a ne u ovo stoljeće, njoj se nikako ne može zanijekati dosljednost i sistematičnost, kao i mjestimična lucidnost i iznenađujuća aktualnost, i to svakako opravdava potez onih koji će, savladavši odbojnost prema visokoj cijeni i nepreciznom i ponegdje netočnom prevodu, uvrstiti ovu knjigu u svoju kućnu biblioteku.

Alan Uzelac

TAJNA I FENOMENALNOST LJUDSKE OPSTOJNOSTI

Oduvijek je problem čovjeka, iako ne uvijek izričito, bio jedna od središnjih tema svakog filozofiranja. Nakon povijesnih postaka grčke filozofije čovjek postaje mjerilo svih stvari (Protagora) te tako izričito postaje temom filozofije onog razdoblja koje se školski označava kao »antropološko razdoblje« grčke filozofije. Novi vijek će ponovo čovjeka staviti u središte svijeta. U novom vijeku empirijski zasnovane znanosti problem čovjeka će rasvijetliti sa svojih parcijalnih aspekata pa se može govoriti o različitim vrstama antropologije. Niti jedna, međutim, potpuno ne pogađa bit čovjeka. Ali što čovjek doista u svojoj biti jest pokušava odgovoriti filozofska antropologija. Metafizika čovjeka smješta u međuprostor između boga i životinje i njegovu bit izvodi iz nekog drugog bića kao i teološka antropologija. O teškoćama određenja biti čovjeka i nekim novim naznakama u tom smjeru govori našoj javnosti nedavno objelodanjeno djelo Eugena Finka *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja**.

Knjiga sadrži dvadeset i šest poglavlja koja predstavljaju upravo toliko predavanja koja je Fink držao studentima u ljetnom semestru 1955. godine. Strogo logički djelo bi se moglo podijeliti na tri dijela. Prvih šest poglavlja ekspliciraju problem čovjekove op-

* Eugen Fink, *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Nolit, Beograd 1984.